

Jabetza-izenordainkiak bizkaieraz

ANDOLIN EGUZKITZA

(Euskal Herriko Unibertsitatea)

1. Ezagun den bezala euskararen sistema klasikoan, askotan deskribatua (Rebuschi 1985, beste batzuen artean), jabetza-izenordainkien paradigma hiru multzoz osaturik dago:

(1)	a.	nire	b.	neure	c.	.....
		hire		heure		.....
		haren		bere		beraren
		(honen/horren)				(beronen/berorren)
		gure		geure		.....
		zure		zeure		.....
		zuen		zeuen		.....
		haien		beren		beraien
						(berauen/berorien)

Ez da esan ere egin behar forma hauek aldaki asko daukatenik, orain aipatuko ez ditugunak, eta halaber (1)ko paradigma zelanbait sistema berreraiki bat dela, osorik edo zatika euskalki historiko desberdinetan agertzen edo dena.¹ Beraien erabilkuntza ordea, ezaguna ere denez, honako hau dugu:

— (a) multzokoak, zelanbait esateko deiktiko hutsak dira, berba egiten duena, entzuten duena edo eta berauen inguruan (zentzu zabalean) daudenak seinalatzeko erabiltzen dira.

— (b) multzokoek, ostera, baldintza bat gehiago betetzea eskatzen dute. Izenordainki horiek erabiltzeko, beraiek kokatuta agertzen diren perpausean erreferentzia-emaile bat eduki behar dute, dela sintagma beregain gisa, dela aditzaren inflexioan, hots, laguntzaileko morfema baten moduan.

— (c) multzokoek azkenez diskurtsuan eskatzen dute erreferentzia-emailea, ez perpausean, (b) multzokoek bezala.² Izan ere hirugarren graduko izenordainkiez osaturiko adibideez ikusiko dugu hori guztiori argien:

(1) Ezaguna denez (ikus *EGLU I*, 1985) (1)ko paradigma osorik zentzu hertsian ez da inon erabiltzen, literatur-hizkuntzarako proposamendu hutsa dugu. Edozelan ere, bizkaierazko hizkeretan agertzen diren paradigmak oso antzekoak dira, ondoko adibideetan ikusiko ditugun bezala.

(2) Hirugarren multzo honetan, jakina, ez dago lehen eta bigarren graduko formarik, hots, *ni, bi, gu, zu, zuek* izenordainei legokiekeen formarik. Arrazoia agerian dago, lehen eta bigarren mailako izenordainek daukaten forman bertan dute deiktikasuna. Aipatutakoa lehen edo bigarren graduko izenordain bat bada alegia, erreferentzia bertan

Are gehiago, zenbait herritan, Bermeon adibidez, azentuaren bidez kontrastea marka daiteke deiktikotasuna zehatz adierazi gura denean. Esate baterako, inguruan dauzkagun lagunen arteko baten alabaz berbetan, zera diogu:

- (17) a. honen alabea ez, *háunena* da nik dinotsudana
 b. horren alabea ez, *hórrena* da nik dinotsudana
 c. haren alabea ez, *hárena* baino

Bermeoko euskaraz kasu honetan beraz, singularrak (18a)ko itxura hartzen du, pluralean diferentziarik egiten ez delarik:

- (18) a. singularra: honen/háunen
 horren/háurren
 haren/háren
 b. plurala: hónen/hónen
 hórren/hórren
 háren/háren

2.2. Bigarren multzoa bitan zatitu behar dugu, 3. gradua alde batetik eta 1. eta 2. graduak bestetik. Hirugarren graduan *bere* forma edo ez da erabiltzen, edo eta erabiltzen baldin bada erdi fosildua dago, h.d., esakera finko eta halakoetan erabiltzen da bakarrik. Adibidez:

- (19) a. bakotxari berea
 b. bere burua bota eban³

eta kasu horietan ere ez da sarritan entzuten. Beraren ordeaz, eta osteria ere diot hirugarren graduan bakarrik, (1)an aipatu dugun hirugarren multzokoa erabiltzen da, *beraren*, bizkaieraz, ezagun denez, ondoko forma hartzen duena hizkuntza mintzatuan: *beran*. Pluralari dagokionez, fenomenoak jakina antzekoa da: *beren* forma ez da erabiltzen eta beraren ordezkia, hirugarren multzoko *beraien* izenordainkia, *euren* formaren pean agertzen da:

- (20) a. bakotxari berana (berarena)
 b. beran (beraren) burua bota eban
 (21) Peruk beran/beraren alabea ekarri dau ospitalera
 (22) harek beran/beraren alabea ekarri dau ospitalera

(3) Egiaien amorez testuetan agertzen diren bere batzuk aipatu behar ditugu. Ondoko kasua, berbarako, Félix Bilbaoren *Ipuin Barreka* (1980)tik jaso dugu, gehienetan guztiz iturri fidagarria Bizkaiko herri-hizkerari dagozkien arazoetan:

- (i) Baina Miguel Perminen nartuan egon bazinien egon, jakingo zenuen oraingo zer dan istu biritze hori. Lar ondo be bai, enetxuok!
 Zer zala uste dozue *bere* eukite guztia? Etxetxo bat, behi bat, hiru-lau oila ta solotxo bat gitxienez behintzat, esango deustazue, behar bada.
 Kia! Hori baino be txiroago zan gure Migel Permin. Askotaz txiroago. Behor bat, behor zahar bat zan *bere* aberastan guztia.

Nire ustez, *bere* horiek hiperzuzenketen ondorio edo dira. Horko bere bi horien ordeaz ederto asko ager zitezkeen *baren* edo *beraren* formok, harturiko ikusmiraren arauera, hain zuzen. Are gehiago, Bizkaiko hizkuntza mintzatuan azken forma horiek bakarrik aurkitzen direla esatera ere ausartuko nintzateke (baina ikus 4. oharra).

- (23) horrek beran/beraren alabea ekarri dau ospitalera
- (24) honek beran/beraren alabea ekarri dau ospitalera
- (25) hareek euren alabea ekarri dabe ospitalera
- (26) horreek euren alabea ekarri dabe ospitalera
- (27) honeek euren alabea ekarri dabe ospitalera

Bizkaiera klasikoan hau ez bide da egia, *bere* bizi-bizirik agertzen baita:⁴

- (28) Ostia, ta kaliza opa. Erakusten dau, zelan Jesu Kristok opa zituan bere Aitari bere pasñoiko azote, koroï, lotsari, ta gogortadeak (Añibarro [1802]: 104.)
- (29) Onetara bilatu ta arakatu bear ditu bakotxak bere biotzeko ezkutuak (Añibarro 1897)

Multzoko beste formok, ostera, lehenengo eta bigarren pertsoneri dagozkienak, oraindik bizirik edo daude bizkaiera klasikoan bezala:

- (30) a. nire arrebea etorri da
b. neure arrebea ekarri dot automobileen
- (31) neure naiguraz sartu nas emen (Añibarro 1897: 57)
- (32) ukatu zeure buruaren oneritxi eta arrotasuna (Añibarro 1897: 18)
- (33) ze sismen eta zentzun da nirea? (Añibarro 1897: 22)

Itxuraz, sistima (1)ean deskribatu bezala ibiltzen da, eta haatik, hainbat kasu zalantzazko aurkitu ere egin daiteke:

- (34) nire egitekorik bearrena da *neure* salbaziñoa (Añibarro 1897: 20)
- (35) Jaungoikoaren Ama maitea; Angeru Gordetzalle ta Zerutar guztiak, lagundu, biztu, zuzendu, ta argitu nagizue, billatu, ta aurkitu daidazan nire ariman dirian gaistakeria, egite oker, ta erru guztiak; presta nadin ondo konfesetako; ta neure Jaunaren egiatzko bake, ta parkaziñoa irabazteko (Añibarro 1897: 125-6)

Formalki, beraz, lehen eta bigarren graduetako formak erabiltzen dira (*neure*, *beure*, *geure*, *zeure*, *zeuen*), baina antza erabilkuntza ez da hasieran *bere*-rako (1)ean definitu duguna, h. d., Linschmann-Arestiren legearena, gutxi gora behera ondoko erizpide biak kontuan hartzen dituen araua baizik (ikus Arejita 1978 eta Zamarripa 1950):

- a. galdegaiaren markatzailea
- b. enfasia ematea

Izan ere, erizpide hauen bidez bederen lehen eta bigarren pertsoneri dagozkien aurreko kasu guztiak azaltzen dira. Paradigma honetara geratzen da orduan:

(4) Hango informatzaile batek emandako datuen arauera, Bergarako hizkerako paradigma bestelakoa da. Hizkera horretan, *bere* omen da singularreko forma bakarra, h. d., *beraren* ez ei da erabiltzen. Pluralean beste hizkeren antzekoa da, *euren* da bizirik dagoen forma bakarra.

- (36) neure
 heure
 beraren (beran/beren/[bere])
 geure
 zeure
 zeuen
 euren

2.3. Hirugarren multzoa, azkenez, den bezala erabiltzen da:

- (37) Peruk pastela ekarri dau eta beran/beraren anaiak jan dau
- (38) Mikelek esan dau bihar etorriko dala beran/beraren laguna
- (39) horrek (lehenago aipatu ez dogun norbait, hor begien bistan dagoana) pastela ekarri dau eta berorren lagunak jan dau
- (40) honek pastela ekarri dau eta beronen lagunak jan dau
- (41) hareek (han ikusten diran mutilak) pastela ekarri dabe eta euren lagun lodikoteak jan dau
- (42) Mikelek esan dau bihar etorriko dala euren laguna (berarena eta beste batzuen)
- (43) horreek pastela ekarri dabe eta euren lagun lodikoteak jan dau
- (44) honeek pastela ekarri dabe eta euren lagun lodikoteak jan dau

baina gaurko gipuzkeraz antza nagusi den sistimako adibideak ere ez dira falta (Añibarroren kasuan beharbada, Zarautzen egin zuen egotaldi luzea gerta daiteke argigarri):

- (45) Jueza izango da entero ziur, arteza, ta erruki bagea. *Bere* aurrean egin nituan gaistakeri guztiak: berak ikusi, entzun, eta aditu zituzan dirianak (Añibarro 1897: 31)

Paradigma kasu honetan beraz, berdin geratzen da, nahiz eta egia den pluraleko formetan bakarra erabiltzeko joera dagoen, h. d., *euren* eta ez teorikoki erabil daitezkeen *beroneen*, *berorreen*, *berareen*:

- (46) .....
 .....
 beronen, berorren, beraren/beran
 .....
 .....
 ....
 euren

3. Arazoa uztardura-teoriaren arauera (ikus Ortiz de Urbina 1989, beste batzuen artean) aztertuko bagenu hauxe litzateke egoera:

- (47) haren: izena
 bere: anafora
 beraren: izenordaina

edo beste era errazago batez, *haren* deiktiko hutsa dela esanzen bagenu, eta *bere*-k

erreferentzia perpausean hartzen duen bitartean *beraren*-ek testuinguruan hartzen duela, euskara klasikoa abiapuntua hartuta, bizkaieraz gertatu dena zera da, erreferentzia hartzeko muga hori, hau da, perpausa eta perpausaz gainekoa, galdu egin dela, eta antza, oker ez banago, galdu da hirugarren multzoko formen fabore, *bereren* tokia *beraren*-ek hartu duela, eta *beren*-en tokia, berriz, *euren* delakoak. Beste pertsonetan, lehenengo eta bigarrenetan alegia, arazoa desberdina da, hor ere erreferentzia hartzeko perpausako muga hori galdu da, eta sortu den sistimak *ni-neu* (*hi-beu, gu-geu, zu-zeu, zuek-zeuek*) paradigmaren bidea hartu du goian aipaturiko parametroen bidez.

Gipuzkeraz, ostera, oker ez banago, kontrakoa da egia, onartu den forma *beraren* barik, *bere* izan delako. Erreferentzia hartzeko muga hori galdu delarik, aukera bigarren multzoko formen aldera egin da. Horrez gain, badirudi Gipuzkoako hainbat hizkeratan, gaztelaniaren eraginez seguru asko, izugarritzko presioa egiten dela *baren* sailekoak ere alde batera uzteko, eta auzo-hizkuntza erromaniko horretan bezala izenordainki bakarreko sistema bat osatzeko, hots, *su = bere* eta *su = beren*. Azkenengo hauek, edozelan ere, zehatzago aztertu beharko lirateke.

Bibliografia

- Arejita, A., 1978, *Euskal joskera*, Leopoldo Zugaza editor, Durango.
- Añibarro, A. F. P. A., [1802] 1978, *Bizi bedi Jesus*, Hordago, Donostia.
- , 1897, *Lora-sorta espiritual*, Euskaltzalen moldizgintza, Bilbo.
- Bilbao, F., 1980, *Ipuin barreka*, Editorial Franciscana Arantzazu, Oñati.
- Euskaltzaindia (Gramatika-batzordea), 1985, *Euskal gramatika. Leben urratsak (I)*, Euskaltzaindia, Bilbo-Iruñea.
- Ortiz de Urbina, J., 1989, *Some Parameters in the Grammar of Basque*, Foris, Dordrecht.
- Rebuschi, G., 1985, «Théorie du liage et langues non-configurationnelles: quelques données du basque navarro-labourdin», *Euskera* 30:2. 389-433.
- Zamarripa, P., 1950, *Gramática Vasca*, Verdes, Bilbo.